

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 7/2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Богданова І. Є., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Руденко С. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 4 від 26 жовтня 2020 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2020. — Вип. 7. — 211, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ЗМІСТ

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 5

Ірина Богданова, Олена Лептуга

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ» В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО МЕДІАПРОСТОРУ 6

Костянтин Голобородько

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ТЕКСТУ: ЮРИДИЧНИЙ ТА МОВНИЙ АНАЛІЗ 11

Світлана Єрмоленко

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ: ТЕКСТ ЯК ЛІНГВОХУДОЖНЄ САМОВИРАЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХА 17

Олена Маленко

ТЕКСТИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ: ЕКСПАНСІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ
ЯК ВИКЛИК ПИТОМІЙ МОВИ 25

Світлана Марцин

ФУНКЦІОНУВАННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ 32

Наталя Нестеренко

КОМУНІКАТИВНЕ СУПЕРНИЦТВО В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ:
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ 40

Лілія Петрова Озель

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ІДЕНТИФІКАТОРИ ВОКАЛЬНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ
ТА ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 50

Олена Полозова

АСИМЕТРИЧНІ СКЛАДНІ СПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ В ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ ЗМІ 54

Світлана Руденко

ТЕКСТ НА ЕТИКЕТЦІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У ФОКУСІ НАЇВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
ПЕРЕСІЧНОГО СПОЖИВАЧА 62

Любов Умрихіна

КВАЗІСПОНУКАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
МОДАЛЬНИХ СМИСЛІВ 76

Ольга Черненко

ЛІНГВОПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ВІКТОРА БОЙКА: СТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР 86

ЕТНОКУЛЬТУРНІ КОДИ МОВИ ЛІНГВОКОМПАРАТИВІСТИКА 92

Юлія Лебеденко

ВЕРБАЛЬНІ ОБЕРЕГИ З КОМПОНЕНТОМ **ХАТА** В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ . . 93

19. *FAB Awards* 2019. Самая аппетитная реклама // URL: <http://www.adme.ru/festivali-i-konkursy/fab-awards-reklama-edu-22846/22846/> (дата звернення: 15.02.2020).
20. O'Keefe D. *Persuasion: Theory and research* / 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publication, Inc., 2002. 365 p.

УДК 811.161.2'36:161.26

Любов Умрихіна

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

КВАЗІСПОНУКАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОДАЛЬНИХ СМИСЛІВ

Стаття присвячена розгляду синтаксичних конструкцій із головним предикативним членом, вираженим дієсловом у формі спонукального способу, щодо втіленого в них модального значення; звернено увагу на важливість розмежування спонукальних і неспонукальних конструкцій із урахуванням особливостей їх суб'єктивно-модального змісту; акцентовано на потребі залучення широкого контекстуального оточення для виявлення значеннєвої специфіки кожної окремої синтаксичної одиниці.

Ключові слова: *непряме спонукування, спонукальна конструкція, квазіспонукальна конструкція, спонукальний спосіб, суб'єктивно-модальне значення.*

Umrykhina Liubov

QUASI-HORTATORY CONSTRUCTIONS IN FICTION TEXT: INTERPRETATION OF MODAL MEANINGS

The article is devoted to the consideration of syntactic constructions with the predicate, expressed by the hortatory mood verb form, from the point of the modal meaning embodied in them; attention is drawn to the importance of distinguishing between hortatory and non-hortatory constructions in relation to the features of their subjective-modal meaning; emphasis is placed on the need to involve a broad contextual environment to identify the semantic specificity of each syntactic unit.

Keywords: *indirect hortation, hortatory construction, quasi-hortatory construction, hortatory mood, subjective-modal meaning.*

Непростим і цікавим лінгвістичним явищем, яке потребує детального дослідження, є втілення в мові непрямого спонукування. Існують ситуації, коли мовцеві доводиться звертатися зі спонукуванням не до потенційного виконавця затребуваної ним дії, а до третьої особи, яка має посприяти реалізації певного факту дійсності. У цьому разі відбувається опосередковане спонукування третьої особи, за якого здійснюється переадресація спонукування. Для репрезентації такого виду спонукування в українському мовному арсеналі наявні синтаксичні конструкції

із головним предикативним членом, вираженим аналітичною формою дієслова спонукального способу, утвореною із форми іншого способу — умовного, а саме дієслова третьої особи теперішнього або майбутнього часу та морфем *хай, нехай*. Складна природа відповідних висловлень, як щодо продукування, так і в плані їх граматичного оформлення, зумовлює неоднозначність інтерпретування суб'єктивно-модального змісту синтаксичних конструкцій — репрезентантів непрямого спонукального значення. Проблемним видається, зокрема, вирізнення серед конструкцій тотожної семантико-граматичної структури спонукальних і таких, що не є спонукальними.

Побіжно, у контексті дослідження широкого спектру модальних явищ, тему своєрідності заявленого типу конструкцій розробляли Г. А. Абросимова, Л. В. Бережан, Г. Г. Дрінко, А. М. Ломов, С. В. Мясоедова та інші. Зокрема, специфіку спонукальних конструкцій названого структурно-семантичного типу пов'язують із виявленим явищем «модусу в модусі» (С. В. Мясоедова), або «подвійним спонуканням» (А. М. Ломов), що дозволяє вважати їх непрямоспонукальними (Л. В. Бережан). На потребу розмежування спонукальних і неспонукальних конструкцій тотожної граматичної структури звернула увагу В. Ю. Степешевич. Загалом тлумачення названих синтаксичних одиниць у мовознавстві позначено контрверсійністю, що зі свого боку зумовлено недостатністю їх вивчення. Усе це актуалізує необхідність пропонованого дослідження.

Метою статті є виявлення суб'єктивно-модальної специфіки синтаксичних конструкцій із головним предикативним членом, вираженим аналітичною формою дієслова спонукального способу, на матеріалі, вилученому із мови художніх творів.

Потреба до залучення непрямого спонукання виникає, згідно з висновками дослідників, не тільки через відсутність виконавця певної дії, а й за умови неправомірності з боку мовця зажадати що-небудь від третьої особи (яка може навіть безпосередньо бути присутньою на момент мовлення) і тому адресується до співрозмовника, щоб той «своєю владою поставив за обов'язок третю особу зробити плановане мовцем» [Дрінко, с. 56]. Аналіз фактичного матеріалу значно розширює простір комунікативних відношень і релевантних для опосередкованого спонукання ситуацій. Наприклад, виявлено зворотність субординативних стосунків учасників спонукання, де особа, не наділена правом зобов'язувати третю особу виконувати будь-які дії, отримала від адресанта сигнал до здійснення не звичної у цьому плані ситуації: <посадник князя поклав забитого оленя до Забавиних ніг, вклонився дівчині, за наказом князя, що хотів зробити дарунок дівчині, яку впობав>

— *А хай би князь і оббілував,* — засміялася Забава <...>

— *Коли так, то й я сам можу.* — Посадник знав крутий Ярославів норов, боявся спалаху, який міг от-от вибухнути.

— *Ні, вже нехай сам князь.* Чи, може, не вмієш, князю? Батьку, поможи нашому...

— *Не треба помічі,* — сказав просто Ярослав, — сам зроблю... (П. Загребельний).

Приклад демонструє оказіональне функціонування непрямого спонукання в ситуації мовленнєвого кокетування з боку дівчини, яка, не маючи влади фактичної, відчуває жіночу перевагу над представником вищої влади, який виявився чоловіком, закоханим у неї.

Аналітична форма дієслова, що актуалізує предикативну основну спонукальної синтаксичної конструкції, є цілком релевантною для втілення непрямого спонукання. Відбиваючи референтну ситуацію очікуваного фрагмента дійсності,

такі конструкції чітко вказують на конкретну потенційну дію, орієнтовану на виконання конкретною третьою особою. До того ж частка *хай* (скорочений варіант від первинного *нехай*) в одному із своїх основних значень маркує спонукальну модальність. Недарма конструкції аналізованого семантико-граматичного типу цілком органічно можуть входити до складу поліпредикативних конструкцій моделі *Скажи (передай) йому, нехай зробить це*, яка синонімічна моделі з'ясувального складнопідрядного речення *Скажи (передай) йому, щоб він зробив це*, які зі свого боку належать до спеціалізованих форм вираження непрямого спонукування [Бережан, с. 3–4], наприклад: «*Скажіть, хай заїде до мене, я хочу його бачити*» (В. Дрозд). Спонукальна конструкція моделі *Нехай він зробить це*, яка виражає непряме/ опосередковане спонукування, по суті є згорнутим варіантом складнопідрядного речення нерозчленованої структури з'ясувального семантичного типу *Скажи йому, щоб він зробив це* або *Зроби так, щоб він зробив це*.

Опосередковане спонукування, утілене в таких спонукальних конструкціях, виявляє усі характерні для відповідного значення риси, передбачені наявністю у їх семантичному змісті основних конститuentів спонукальної семантики, як-от: адресованість, апелятивність, каузативність, волюнтативний вплив, націленість на результат, регулятивність. Зміст спонукування потенційного діяча до дії через посередника можна експлікувати в такий спосіб: *Нехай він зробить це* = *Скажи йому, щоб він зробив це* або *Зроби так, щоб він зробив це*.

Проте не всі конструкції зазначеної моделі виявляють спонукальний смисл. Транспонована з іншої способової грамеми, дієслівна форма головного члена предикативної основи виявляє значний полісемантичний потенціал, реалізуючись у синтаксичних конструкціях інших модальних смислів. Вихідним положенням для вирізнення серед загалу аналітичних конструкцій аналізованого формально-синтаксичного типу саме спонукальних є розуміння їх специфічного функційного призначення, яке полягає у спонуванні до виконання дії якоюсь особою, що зі свого боку визначає сутність спонукальної модальності.

Для адекватного інтерпретування модального смислу кожної синтаксичної конструкції видається необхідним залучення широкого контексту, вивчення мовленнєвої ситуації. У разі аналізу фактичного матеріалу, вилученого з мови художніх текстів, необхідним також видається урахування особливостей сюжетної лінії твору, дослідження особистостей героїв-мовців. Лише за умови детального вивчення конситуації можливо виявити тонкі межі між спонукальним значенням й іншими модальними значеннями та їх відтінками.

Таку маргінальність між спонукальністю й іншою модальністю виявляють квазіспонукальні конструкції із значенням характеристизації, наприклад:

/на зборах обговорюють питання обрання дівчини на посаду бригадира/
А тим часом знов постали недружелюбні вигуки.

Саливон:

— Далеко сягнула, в начальники преться! *Хай поле буряки! Або з курами возиться!*

Гнат Хоменко довершив думку приятеля:

— А не людьми заправляє!

<...>

— *Хай борщ варить!* — вигукує він (К. Гордієнко).

Очевидно, що мовець не націлений на отримання кінцевого результату від названих ним дій адресата. Основним наміром є засвідчення засобом висловлення недовіри до кандидата жіночої статі й повідомлення про власну негативну позицію щодо прогнозованої робочої діяльності дівчини-бригадира. Виділені

конструкції вербалізують характеристикацію з боку мовця особи адресата, вказують на певні якості його натури. Здаючись на перший погляд спонукальними і закликаючими спонукальними відповідно до основної, внутрішньої, семантики форми, такі конструкції отримують неспонукальне функційне навантаження, відтворюючи закладений у них інший модальний смисл. У відповідному мовленнєвому контексті вони імплікують преференційний смисл повідомлення, потрібний для вказівки на ті потрібні якості особи, яким мовець надає перевагу, наприклад: *Йй (бу) краще борщ варити, а не керувати; Йй годиться (потрібно) буряки полоти, а не керувати*, інакше, *Вона недостойний кандидат на керівну посаду, оскільки є особою жіночої статі, тому має робити жіноче діло, а не керувати чоловіками*.

Квазіспонукальні конструкції зі значенням характеристикації можуть репрезентувати власне-ірреальну ситуацію, віднесену до плану минулого, що, взагалі, суперечить сутності спонукального значення: *Думав він про те, що Горленка покарано по заслугі. Хай не тягнеться за магнатами, не забуває свого козацького роду, не тулиться до пишних палаців. Є в нього хутір, пасіка, рибний став, поля, городи. Ну й сиди собі дома, нікому не вклоняючись. Так ні: краще йому презирлива гостинність магнатів, штовхання серед голодної шляхти по панських передпокоях, подібно до шляхетських челядників (З. Тулуб)*. Мовець оцінює поведінку адресата постфактум, спрямовуючи своє посилання в нездійсненну перспективу, не маючи на меті змушувати того діяти, а мотивуючись прагненням докорити, засудити; істинним наміром тут є вказівка на негативні особистісні риси покараного, наявність яких, власне, сприяла покаранню. Автореферентність висловлення додатково підтверджує сумнівність інтерпретування модального смислу відповідної конструкції як спонукального, для якого апелятивність є основною семантичною ознакою й умовою реалізації.

Ознаки характеристикації виявляє й така квазіспонукальна конструкція:

— Коли ти вже з друзями підеш селом?

— Ніяка сила не примусить.

— Будеш затятьком, як Ілля Гордій? А коли дівчата стануть купатися — мерщій підглядати з верболозу?

Йй розчервоніле лице пашіло здоров'ям.

— Дівчата й винні, що Ілля занастився.

— Ага! На сходки його вистачає, а на залицання — ні? Нехай постаріється. Готовеньке під ніс не подадуть (Р. Андріяшик).

Правомірно висновувати про відсутність у мовця наміру змушувати адресата виконувати будь-які дії, які б сприяли реалізації названої у висловленні ситуації. Героїня репрезентує своє бачення кращого виходу певного стану речей, який має бути змінений в інтересах третьої особи. Аналізована конструкція, фігуруючи як складовий елемент загальної картини оцінювання вдачі конкретної персони, сигналізує про визначення суб'єктом мовлення ірреальної ситуації як необхідної з огляду на корисність її реалізації для потенційного виконавця. Сенс отриманого висловлення не у спонуканні змістової моделі *Скажи/зроби так, щоб він зробив* (тут *постарався*), а скоріше у тому, що *Йому слід бути іншої вдачі* (тут *старанним*), якщо він не хоче бути *затятьком*. Зрозуміло, що дівчині неважливо, чи дійдуть її слова до кінцевого адресата, ба більше, вона і не планує здійснювати фактичну перадресацію.

Як видно, спілкування між героями відбувається в режимі загравання, розпочатого особою жіночої статі й успішно підтримуваного відповідними репліками аж до завершення діалогу. У цьому разі відбувається перенесення змісту первинно спонукальної конструкції в іншу смислотворчу й модальну площину.

Насправді мовець не націлений на отримання якогось результату від названої ним спонукованої дії і не передбачає здійснення впливу на поведінку третьої особи та співрозмовника. Постпозитивно постульоване дівчиною життєве правило, як детермінант висловлених думок, логічно завершує мовленнєвий двобій героїв. Розгортання подальшого перебігу подій засвідчує комунікативну фінальність останньої фрази й відсутність потреби в подальшій актуалізації висловленого.

Для вираження характеристизації властива експлікація двох альтернатив, порівнюваних із метою їх оцінювання. Визначивши ірреальну ситуацію, потенційно здійснювану об'єктом характеристизації, як негативну, мовець зіставляє її з іншою, позитивно оціненою:

— *То син хоче, щоб я хату продала, а сама в старці пішла?* — промовила вона переходя.

— *Еге, бабо. Тільки я тобі раджу хати не продавати. Нехай твій син жениться за свої гроші, а не за материну шкуру. Коли вже так припало йому женитись на баришні* (І. Нечуй-Левицький).

Характеризація, виражена аналітичною конструкцією, може бути пов'язана з потребою підкреслення переваг позитивно оціненого перед тим об'єкта, наприклад: *Та се в мене як кінь, то по всьому світу другого не зискати. З гори спуска — як на подушці зносе.* <...> *Бачили, як спускає? Нехай Вовк своїм вороним так з'їде. Та й з такої гори кістки б розтрусив, коли зовсім голови не звернув би.* <...> *Такому коню уся ціна — копійка. А ось кінь! Так кінь!* (Панас Мирний). У контексті вихваляння реалізується характеристизація об'єкта захоплення порівняно до іншого об'єкта, вочевидь гідним зіставлення. Виділена конструкція відтворює модальний смисл не спонукання: мовець не планує влаштовувати змагання з господарем менш спритного, за його висновками, коня. Як видно, після представленої в аналізованій конструкції ситуації одразу подано розгорнутий варіант теоретично можливого перебігу подій, результатом яких є очевидне приниження фізичних властивостей чужого домашнього улюбленця, що й було мотивом застосування квазіспонукальної конструкції. Зміст означуваної конструкції співвідносний із *Вовк своїм вороним так не з'їде, а не Перекажи Вовкові, щоб він так з'їхав чи Зроби так, щоб Вовк так з'їхав*. Зрозуміло, що останнє не входить до бажаних складових ірреального плану дійсності згаданого адресанта.

Реалізація аналітичної конструкції у функції порівняльної характеристизації відбувається, як правило, на фоні емоційно-експресивного мовлення, коли мовець, переповнений почуттям захоплення, спрямовує вольовий імпульс скоріше до сфери почуттів, ніж інтелекту: *Проценко сидів, мов на угіллях: очі в його горіли, щоки пашили, зітхання важке, поривчає.*

— *Господи!* — скрикнув він, зломивши пальці, що вони у його аж хруснули. — *Перше зроду чую на своєму віку таку непевну музику! Хай тепер італійці або німці підкинуться з своєю!.. То ж — великі генії творили, а це — народ... проста народна пісня!.. О, я, здається, розуму позбудуся!* — скрикнув він і забігав по хаті (Панас Мирний).

Квазіспонукальними є конструкції, у змісті яких представлена ірреальна ситуація, орієнтована не на зміну реального стану речей, а, навпаки, на прийняття теперішнього. Самим фактом висловлювання мовець сигналізує про існування ситуації, на яку найчастіше він і не може вплинути через об'єктивні обставини. Він не намагається спонукати когось змінити її, а лише повідомляє про своє ставлення до ситуації, яка вже існує. Відсутність залежності ситуації від волі мовця зумовлює неконтрольованість її здійснення. Суб'єктові мовлення лише залишається прийняти дійсний стан речей. Ця акцепція може бути схвальною, вимушеною

або взагалі індіферентною. У будь-якому разі йдеться про згоду мовця на існування й можливе продовження конкретного стану речей.

Таку мовленнєву ситуацію пов'язують із вираженням так званого нонкуратива, або семантики невтручання [Добрушина, с. 142; Стешевич, с. 281]. Наприклад: *Довго стрибали за ним <колонком>. А він, як в'юн, рятувався героїчно. А вже як загнали його на дерево і він, почепившись на гладкому стовбурі метрів за два від землі, жалібно і перелякано дивився вниз у страшну Заливаєву пащу, як уже лишилося його тільки взяти, Наталка враз одкликала пса: — Ходім! Нехай утікає. От налякали ми його, га! (І. Багрянний); — Не сплять, не дрімають мої воріженьки, — було, каже Марина, — оставили мене, молоду. Нехай судять, нехай наговоряться до часу — до пори! Схочу, прийде така година, що всі вони поніміють (І. Нечуй-Левицький); «Так, не віддає досі другої сотні. Було б не подавати прошення, не взявши до рук усіх грошей». Мені, правда, шкода стало, та не дуже. Не дає — хай і не дає. Йому Господь за те віддачить! Хвала Богові, я вільна тепер, а про гроші — мені байдуже (Панас Мирний).*

Залучення контекстуального фільтру для аналізу функціонально-семантичної специфіки заявленого типу конструкцій дозволяє виявити в окремих із них значення поступки. Мовознавці відзначають складність розмежування значень невтручання і поступки через те, що джерелом розвитку останнього є саме нонкуративні контексти [Добрушина]. Такі конструкції пропонують результат прихованого внутрішнього компромісу мовленнєвого суб'єкта. Опинившись у ситуації, протилежній до його очікування, він тим не менш оцінює наявний стан речей як прийнятний. Звертаючи увагу на позитивний бік справи, мовець змушує себе схвалити подальший перебіг подій і висловлює особисту згоду на здійснення певної ситуації, сигналізуючи про своє ставлення до неї як до необхідної, корисної, потрібної. Важливою є відсутність будь-якого запиту з боку якоїсь особи на підтримку або заборону щодо здійснення названої ситуації, ба більше, суб'єкт дії здебільшого перебуває поза межами наявного мовленнєвого процесу. Висловлення такого змісту частіше фігурують в автореферентному мовленні, наприклад: *Тепер ото Проценкові страх як хотілося знати, що зробив Довбня з його лібретом. А вже коли він прийшов з скрипкою — то, певно, має чим похвалитися. «Та хай спочине, чаю нап'ється, покуре», — думав Проценко. А Довбня, сидючи за столом, кадив, мов з димаря, на всю хату, запиваючи чаєм кожну затяжку (Панас Мирний).*

Герой подумки висловлює згоду на реалізацію ситуації, розуміючи, що вона взаємозумовлює здійснення іншої, вкрай необхідної для нього ситуації. Він нетерпляче очікує від третьої особи отримання результату від виконання обіцяного тим прохання (*Тепер ото Проценкові страх як хотілося знати, що зробив Довбня з його лібретом*). Проте фізично прискорити бажаний процес мовцеві не дозволяють етикетно-формальні умови комунікації, а саме зворотна домовленість із потенційним виконавцем — автором звертання *Похваляюся, тільки спершу скажіть: чай у вас є? Я чаю не пив*. За таких обставин герой вдається до не висловленого вголос міркування щодо найкращого варіанту перебігу подій найближчого майбутнього: спершу почастивати гостя, а потім висловлювати прохання.

Ілюстрацією аналітичних конструкцій із значенням поступки, які слід відрізняти від спонукальних, є такі приклади: *Одарка, побачивши, що стара дедалі почала забуватися, попрощалася й пішла. «Хай засне трохи, спочине; може, і подужчає... Слаба, слаба стала! Недовго вже, видно, їй тут плутатись», — думала вона, вертаючись додому <...> — Напилася води, — нешвидко повідала знову Одарка, — перекинулась на другий бік... Я їй послала... та й почала забуватись... Хай трохи спочине, а надвечір піду довідаюсь (Панас Мирний); <батько повів сина на Аскольдову могилу> Але він так гарно*

з'їжджав з гірки, так весело обстрілював мене сніжками, і гадки не маючи, що бігає по кістках, що я подумав: «Боже! Що ж це ми своїм дітям віками розказуємо про героїв і про жертвовні подвиги? Вони ще ж тільки-но почали жити, а ми їм про трагедії й поразки, і неспокутуване блюзнірство зарівняних могил! *Хай грається, хай кидається сніжками...*» Може, хоч це покоління виросте не для поразки? (Л. Костенко); Та, може, й краще, що не повірять: ще десь розповідатиме, ще десь, значить, кумпанія буде весело реготатися... *Хай розказує!* (Остап Вишня).

Якщо мовець демонструє добровільне прийняття ситуації у відповідь на конкретний запит, то квазіспонукальна конструкція функціонує у значенні поступки-згоди. На відміну від спонукальних конструкцій із значенням згоди, які є результатом попереднього стимулу до спонукування реципієнта, ці конструкції відповідають на запити, не орієнтовані на отримання дозволу/погодження щодо здійснення третьою особою певної дії. Мовець лише повідомляє про схвалення, переважно вимушене, певної картини дійсності, нікого не спонукаючи до конкретної дії. У таких конструкціях агентивний суб'єкт може бути взагалі відсутнім, що зумовлює безособовість предикативної одиниці — однокомпонентного речення-репрезентанта. Автор висловлення актуалізує ті структурні компоненти, які вважає семантично значущими, що характерно для сфери розмовного мовлення, передусім, діалогового спілкування. В ізольованому використанні такі конструкції втрачають інформативну достатність, наприклад:

— Катрυσю... Благаю. А потім я з тобою до Килини.

— *Хай так* (Люко Дашвар).

Конструкції аналізованого структурно-семантичного типу придатні для вираження так званого наукового припущення, за якого мовець повідомляє про деяку ймовірну ситуацію як потенційно припустиму. Так, в умові математичної задачі конструкція *Хай a дорівнює b* означає *Припустимо, що a дорівнює b* . У сфері розмовного мовлення конструкції такого функційно-семантичного типу виходять за межі наукового абстрагування, утілюючи суб'єктивне відображення конкретної картини дійсного світу речей. Розмірковуючи над планом майбутньої реальності, мовець, якого це безпосередньо стосується, повідомляє про своє ставлення до дійсності й пропонує власне бачення вірогідного перебігу подій: — *Поїздка на Січ, а потім до Корсуня займе не більше десяти днів... Хай навіть два тижні...* Але ж ми звідси теж будемо добиратися до Корсуня днів п'ять... Тож за цей час, треба сподіватися, з твоїми рідними, Арсене, нічого не трапиться (В. Малик).

Близькість до названого значення виявляють квазіспонукальні конструкції, що виражають доцільність припустимого, або значення доцільного припущення: *Тоді князь Святослав ще раз радився з матір'ю, запросивши до розмови воєводу Свенелда й брата Уліба.*

— *Вже повно води в Дніпрі,— говорив князь Святослав,— і лодії наші, як птахи, пролетять через пороги. Але, думаю я, не токмо Дніпром рушимо ми по Дунаю. Частина війська нашої нехай іде борзно й пішо через поле, Тиверську й Углицьку землі, а там з'єднаємось і перейдемо Дунай.*

— *То добре, княже,— згодився Свенелд,— і так більше поставимо над Дунаєм сил. А пішо пройдемо безпечно, в полі тихо, тиверці й угличі ще дадуть нам підмогу,— вели рушати, не гай часу, княже!* (С. Скляренко).

Художній уривок з описом історичної наради яскраво демонструє функціонування виділеної конструкції не в спонукальному значенні, а в значенні доцільного припущення. Мовець не має на меті перекласти обов'язок щодо здійснення конкретної ситуації на слухачів. Він пропонує на їх розсуд інформацію про

перебіг власних міркувань щодо необхідної воєнної стратегії. Очікуваною є зворотна реакція реципієнта — схвальне оцінювання думок адресанта, але не готовність переказати групі третіх осіб волю адресанта, яку мала б передбачати спонукальна конструкція. Показово, що втіленню намірів героя (князя) у життя (дію) сприяє дотримання відповідного комунікативного напрямку на шляху до реалізації передбачуваної (доцільної) картини дійсності: *вели рушати, не гай часу, княже!* Попередню конструкцію з *нехай* безпосередні отримувачі також не сприйняли як формально спонукальну, достатню для того, щоб розпочати військовий похід.

Сумнівним видається віднесення до спонукальних конструкцій типу *Нехай це вас не хвилює*, у змісті яких убачають контамінацію значень спонукальності та повинності [Шведова, с. 115]. Відсутність активного суб'єкта предикативної дії проблематизує реалізацію передбачуваного спонукування. За смислом конструкція більше тяжіє до моделі дебітивної сфери модальності *Це не повинно тебе хвилювати*, ніж спонукальної *Не хвилюйся*. Наявність компонента «повинність» не взаємозумовлює спонукальність. Повідомлення про те, що необхідно/повинно бути реалізованим, може не передбачати звернення до адресата з метою спонукування. Художні ілюстрації функціонування таких конструкцій у розмовному мовленні увиразнюють викладене положення:

<Старий кошовий перед смертю:> — ...*Лишається сказати ще одне: хотів би я знати, кому ви вручите після мене булаву кошового?* <...>

— *Хай це тебе не турбує, Іване,* — сказав після тривалої мовчанки Стягайло. — *Виберемо достойного!* (В. Малик).

Така форма звернення до адресата зумовлена принциповим вибором мовця. Із граматичного погляду органічним втіленням звернення до другої особи є використання прямої спонукальної конструкції *Не турбуйся, Іване*. Проте, передбачаючи іншу інтенцію, автор висловлення послуговується саме аналітичною конструкцією. Як видно, мовець має на меті не заспокоїти слухача, дбаючи про позбавлення останнього певного психологічного дискомфорту, й розділити в такий спосіб його переживання, морально підтримати. Смисл, закладений у змісті аналізованих конструкцій, полягає у вказівці на конкретну ментальну поведінку слухача, яка повинна, із погляду мовця, бути реалізованою на противагу тій, що на момент мовлення його не влаштовує. Відбувається своєрідна вербальна відсіч, за якої слухачеві не досить увічливо повідомляють про те, що він порушив нормативні параметри комунікації, як і у прикладі:

— <...> *Звідки й куди прямуєш?*

— *Хай це вас не цікавить, добродію...* Де був, там уже немає. Куди прямую, там не ждуть! — відповів різко Арсен (В. Малик).

До вираження дебітивного значення тяжіють і такі конструкції: — *Коли від Звенка приїде гонець і я довідаюся, що цар Василій бавиться зі мною в хитрого зайчика й недолугого ловця, хай сам на себе нарікає,* — сказав Добрович, якому погаслий вогник мовби додав рішучості. А може, лише допоміг зосередитися й виснувати давно назрілі думки (І. Вілик);

К і р а К а р л і в н а. Дуже добре збагнула твої розуміння! Лілічці не можна до кіно піти, бо твій брат сидить на нашій шиї! До якого часу, питаю?!

Н и л М и к и т о в и ч. Я вже казав тобі.

К і р а К а р л і в н а. Плювати! *Нехай сам влаштовується!*

Н и л М и к и т о в и ч. Кінчить інститут — влаштується.

К і р а К а р л і в н а. А до того часу — гратиме на моїх нервах?! (Ю. Яновський).

Звернені до слухача, вони проте не спонукають того переадресовувати почуту інформацію й сприяти якось реалізації названої дії. Мовець лише пропонує своє ставлення до чужої поведінки і вказує на те, якою вона повинна бути. Звертає на себе увагу лексико-граматична особливість конструкцій — наявність займенникових іменників *сам, себе*. Наявність їх сигналізує про відсутність наміру з боку мовця бути особисто залученим у названий ним процес реалізації дійсності. В останньому прикладі така позиція додатково підкріплена препозиційним висловленням *Плювати!* Мовець не бере на себе відповідальність за перебіг майбутніх подій, покладаючи умовний обов'язок на успішність їх виходу на третю особу.

Особливо виразно значення повинності постає в автореферентних висловленнях, репрезентованих конструкціями з *хай, нехай*: *Е-е, будь що буде! — подумав Кучук < плануючи вкрасти двох дівчат для гарему>. — Не випущу з рук ту золотокошу пташину!.. Обох — небезпечно. А одну — Стеху... Хіба, може, ладком домовитися з Многогрішним? Невже старий пес відмовиться від грошей?.. Тоді хай нарікає на самого себе! Перейму в степу — вирубаю всіх до ноги! Щоб жодного свідка не лишилося! А дівчата — в такому випадку обидві — стануть моїм ясиром!*» (В. Малик).

Квазіспонукальні конструкції можуть виявляти значення умови в контексті вираження уявної погрози об'єктові передбачуваного негативного впливу, як-от покарання: *«Надвір, видно, пішла, бо сінешні двері не щільно причинені. Ну, хай же увійде», — каже сама собі пані і, одкривши макортет, заглядає усередину* (Панас Мирний). Передумовою виникнення висловлення є досить тривалий процес пошуку мовцем необхідного йому об'єкта зацікавлення. Розлючена пані акумулює силу свого негативного враження від отриманого факту дійсності в завершальній частині внутрішнього монологу. Зрозуміло, що конструкція за змістом передбачає певний наслідок від реалізації названої ситуації: *Хай (коли) увійде, (тоді) зроблю*, експлікація якої видається семантично надлишковою. Тривіальна життєва ситуація очікуваного покарання, за якої природним є використання такої конструкції, позбавляє необхідності вербалізації її повного компонентного складу. Вона цілком зрозуміла для пересічного українського слухача, оскільки є знайомою з дитинства формою батьківського емоційного реагування на результат негативної поведінки малого безпечника, відсутнього на момент мовлення: *Хай тільки прийде!; Хай поговорить у мене!; Хай тільки спробує!*

У ситуації, яка потребує роз'яснення, а тому й омовлення прогнозованого наслідку, складова частина, що містить його, стає експлікованою. Так, у прикладі вираження погрози з метою заспокоєння скривдженого третіми особами слухача та запевнення його у вірогідній безуспішності прогнозованої поведінки перших мовець вказує на потенційні подальші події, зумовлені нею: *— Не журіться, тітко! — утішає Карпо. — Хай вони поткнуться до миру... Я перший почну гукати! Не їх дукачів мир послухає. <...> Не послухає їх мир. Ніколи! <...> Ще побачимо, чий батько старший! Їх три, а нас сотня. <...> ...Не журіться!* (Панас Мирний). Як видно, мовець не має наміру спонукати слухача до сприяння реалізації названого, й конструкція не може бути інтерпретована як спонукальна *Скажи їм/зроби так, щоб вони поткнулись до миру...* Сюжет твору доводить, що здійснення названої ситуації взагалі не в інтересах героя-мовця. Погроза-виклик *Хай вони поткнуться до миру...* є результатом попереднього натиску від соціального супротивника: *Уже коли на мир пішло, то ми твій мир і в чорну запрямо.*

А от приклад вираження умови в контексті погрози передбачуваному суперникові в поєднанні з вихваланням:

— <...> Хто попав під мій покров, ой безпечний, як у Господа за пазухою.

— Та коли б сюди наспіла княжа погоня, гайдуки, так...

— Начхати мені на твого князя і його гайдуків. **Хай поспробує мене взяти.** Не доказала того орда, скільки разів собі зуби вищербила, не візьмуть й княжі гайдуки. Шкода, що ти, письменний, та таке верзеш (А. Чайковський). Мовець нікого не спонукає до виконання названої дії та її переадресації. Засобом питомої конструкції він намагається засвідчити власну непоборність (*Він мене не візьме*), на що додатково вказують його подальше повідомлення про минулі та майбутні перемоги, до того ж фінішна фраза переконливо доводить надмірну самовпевненість мовця. У змісті конструкції *Хай поспробує мене взяти* міститься умова для здійснення наслідку, який настільки очевидний, що не потребує експлікації: *Якщо він поспробує мене взяти, то отримає гарантовану відсіч*.

Отже, синтаксичні конструкції із предикатом, актуалізованим дієсловом в аналітичній формі спонукального способу (із мофемами *хай, нехай*), виявляючи полісемантичність форми, передбачають можливість репрезентації інших видів модальності, окрім спонукальної. Природа непрямого, опосередкованого спонукування виявляє дещо завуальований характер волюнтаристичних відношень між мовцем і потенційним діячем, що провокує віднесення конструкцій неспонукального змісту до типу спонукальних. Орієнтування лише на загальну семантику структурно-семантичної структури конструкції як абстрактного мовного утворення призводить до хибного тлумачення її істинного модального смислу. Тож необхідним для точного аналізу названих мовних одиниць має бути опертя на широкий контекст, детальне вивчення ситуативних умов реалізації, дослідження особистості суб'єкта мовлення. Індикатором модального смислу синтаксичної одиниці є умовна модель сутнісного спонукального змісту *Скажи йому, щоб він зробив це або Зроби так, щоб він зробив це*.

Як засвідчує ілюстративний матеріал, вилучений із мови художніх творів, конструкції аналізованої форми слугують не тільки для вираження спонукального значення, а й виявляють інші значення, як-от: характеристикації, допусту, невтручання, поступки, згоди, умови, повинності, погрози, наукового припущення, допустового припущення. Основними відмінними рисами спонукальності, які в разі квазіспонукальних конструкцій виявляються відсутніми або нівельованими, є націленість на результат, вплив на вольову сферу слухача, спрямованість на керування його поведінкою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ: Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, 1997. 194 с.
2. Добрушина Н.Р. Статус конструкцій с частицами *пусть* и *пусть* в русском языке. *Исследования по теории грамматики*. М., 2008. С. 135–160.
3. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Горлівка: Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, 2005. 182 с.
4. *Русская грамматика*: в 2-х т. [ред. Н.Ю. Шведова]. М.: Наука, 1980. Т. II. Синтаксис. 709 с.
5. Стешевич В.Ю. Способы побуждения 3-го лица в русском и сербском языке. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва-Магнитогорск-Новосибирск, 2014. № 2 (44). С. 277–285.